

БЛІОТЕКА
О ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.

~~2860~~
377813

377813

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. 33783

~~ВІСНИК~~
до бібліотеки Н. М. та Ш. Ш. Ш.
06 10

Українська Академія Наук

Акад. СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ

ПЕРЕД СУДОМ ВЛАСНОЇ СОВІСТИ

Громадська й політична робота

В. Б. АНТОНОВИЧА

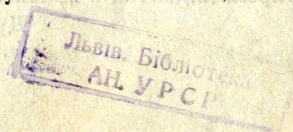

Бр. н 08 с 21. УССР - 1965

У К Н І В І.

З друкарні Української Академії Наук

1924.

~~24u/5-8~~

Дозволяється випустити в світ.

Невідмінний Секретар Академії Наук акад. *Агатангел Кримський*.

~~247~~

Перед судом власної совісті.

Громадська й політична робота В. Б. Антоновича.

Не легко говорити про конкретну політичну роботу, ба навіть і загальні політичні позиції людей в обставинах російського життя принаймні до першої революції 1905 р. Про отверті політичні виступи, звичайно, й мови бути не може, бо всяку політичну роботу роблено під свого роду машкарою, конспіративно, про людське око невидно. Доводиться реставрувати її з документів, з мемуарів, вражіннів. Але й з цього боку також не все гаразд складається. За умов конспіративности документи — річ небезпечна, і через те вони звичайно не довговікі й доходять до пізніших поколінь тільки випадково й уривками. Єдиним сталим архівом такого роду пам'яток були у нас органи політичної поліції, але він недавно тільки розчинився для досліду — це раз, а друге: через свій специфічний характер переховані там документи, оскільки вони не автентичні, як от листи, програми і т. и., мають вигляд здебільшого кривого дзеркала, збільшуючи в жандармських домислах і зменшуючи в автентичних посвідченнях, в усякому разі викривляючи образ, через те місце перепущений. Сказане до якоїсь міри треба прикласти й до мемуарів. Часто про голосні події не можна було зовсім говорити отверто, або згадувати тільки натяками; не можна було називати людей, щоб їм не пошкодити, давати правдиві й повні характеристики. Ті-ж мемуари, які писано вже далеко пізніше, за обставин вільніших, як і всякі згадки, натурально позбавлені безпосередности, неповні, не вільні од несвідомих помилок. Образ політичного і громадського діяча мусимо відреставровувати, таким чином, на підставі неповних, сумнівних або невірних даних.

Усі оці обставини що-до особи В. Б. Антоновича побільшуються ще надзвичайною скромністю небіжчика, його делікатністю, обережністю — конспіративністю навіть з особистого погляду. Роблячи своє діло, він ніколи не витикався на передній план, а скромно лишався в затінку, в юрбі, як не любив і говорити про свою особу. Єдиний раз почав він був широко

розповідати про своє життя, але й тут доля ніби навмисне йому перебила, немов боючись висвітлити цю постать: надзвичайно цікаві мемуари Антоновича урвалися на самому початку, на найцікавішому, можна сказати, місці, коли автор мав перейти як-раз до своєї громадськеї й політичної роботи. Лишаються згадки, матеріал з самої природи своєї найменш певний. І коли Антонович-учений, Антонович-дослідник і професор на повен стоїть перед нами зріст — Антонович-політик являється постаттю, в покривало невідомости, непевности, недомовок повитою. Для людей, що не бачили його за цією роботою, що не пережили разом з ним каторжних обставин у призерку громадського життя, не зазнали його впливу — може взагалі повстати запитання про саме навіть існування цієї сторони в образі добре відомого вченого.

Справді Антонович офіційно був насамперед ученим, дослідником, професором, що створив круг себе цілу наукову школу, випустив багато талановитих учнів і наслідувачів, які розробляють науку в тому напрямі, що показав їх учитель. Мало того — спеціальністю цього вченого, надто останніми часами, були дисципліни найбільш, здавалося, далекі від життя, від політики: археологія, до-історична культура, нумізматика. Але надто цікавий факт: помирає цей учений, — і враз робиться щось дивовижне: як-раз щоденна преса, газета, веде перед у хорі голосів, що залунали були над свіжою могилою; як-раз не так наукові, як широко-громадські круги були найбільш схвильовані цією подією, признаючись, що втратили навчителя саме в житті та керівника покоління. Факт це дуже сам по собі промовистий, як і те, що присвячене пам'яті Антоновича засідання Археологічної секції при Академії Наук почалося саме з доповіді про громадсько-політичну діяльність Антоновича. Ці факти свідчать, що за офіційною професією вченого, за добре знайомою постаттю професора стоїть ще теж не випадкова, а органічно з першою звязана постать громадського діяча, навчителя не тільки в шкільному розумінні, а й привідці в житті для людей, що може й далеко стояли од чисто наукових інтересів свого вчителя. І те, що Антонович ніколи вповдовж усього свого довгого життя од цієї сфери громадського життя не одходив, що за своєю історичною та археологічною працею знаходив час і охоту озиватись на живі запити часу і навіть на злобу дня — це показує, що політична сфера не була йому тільки «одхожим, мовляв, промислом», або якоюсь сторонньою, випадковою сферою, а такою-ж потребою духа, як і наукові досліди. Можна, як здогад, сказати навіть більше. З своєї вдачі Антонович був більше може політиком, і до кабінету загнало його тільки наше загальне політичне лихоліття, але він раз-у-раз рвався з стін тісного кабінету на люди, на широке поле громад-

сько-політичної роботи, на той форум, де кується доля людська. І вже сама поява цієї скромної постати на ширшій арені сталася за таких обставин, які надали їй значіння події, широкої ваги політичного акта, який до певної міри й досі не позбувся своєї актуальності.

Коротенько нагадаю цей вихідний пункт політики Антоновича.

В самий розпал месіаністського мрійництва серед польського шляхецтва, в момент коли державницькі фантазії його мали ніби прибрати реальної плоти, перед пам'ятним повстанням, що кров'ю мрійників надовго загасило було поривчасту актуальність найживіших сил Польщі — пролунав раптом голос, який замість політичного мрійництва та нехай і благородних фантазій («за нашу і вашу вольність») поставив не менш благородне, зате пілком реальне завдання. Поставив його до того-ж не як хороше бажання, красний проєкт чи благородний жест, а як імперативну повинність, як справу совісти, перед якою повинні вмовкнути всі другорядні вимогання. Маю на увазі знамениту «Мою исповѣдь» в «Основі» 1862 р., підписану іменем молодой, але й тоді вже надзвичайно на Правобережжі популярної і серед прихильників та й ворогів людини. Наведу тут центральне, не раз цитоване місце з цього справді таки історичного документу. «Я побачив, — писав тоді Антонович, — що поляки-шляхтичі, які живуть у південно-руському краї, мають перед судом власної совісти дві вихідні точки: або полюбити народ, серед якого вони живуть, переянтись його інтересами, вернутись до народности, яку колись діди їхні покинули, й невпинною працею заслужити все те лихо, що заподіяли вони народові . . . або, якщо моральної сили на це не вистарчить — перейти в землю польську, де живе польський народ, щоб своєю особою не додавати ще одного дармоїда, щоб нарешті перед самим собою спекатись тяжкого докору, що й я теж колоніст, теж плантатор, що і я посередно чи безпосередно (це, правда, однаково) заїдаю чужу працю, заступаю стежку до розвитку народові, до якого в хату заліз я непроханий». Таку альтернативу «перед судом власної совісти» поставив Антонович. І ота совість підказала йому єдиний з погляду і морального, і політичного вихід: «Шевна річ, я зважився на перше», ¹⁾ кінчає Антонович оте класично-гарне місце в своїй «Сповіді». Зважився і пішов тернистим шляхом українського діяча. Характерно для Антоновича, що як це зроблено було по довгому розмислі, так і лишилося на довго, ба на ціле життя вже. Навіть самий вираз про «суд власної совісти» стріваємо у його буквально і в листах з 1856 р. — очевидно тоді, коли тільки-но він вирішив

¹⁾ Антонович В. — Моя исповѣдь. «Основа», 1862 р. кн. I, стор. 94.

був прокляте питання життя, і з р. 1903-го, коли з тим життям треба було зводити вже останні рахунки ¹⁾).

Вчинок, яким виходить Антонович на ширшу публічну арену, був справді героїчний. Довелось йому рішуче і навіки порвати з усім минулим, з наочним гуртом і пристати до справи, якої майбутність — принаймні за тих часів — темна була ще і непевна. Це характеризує почасти дух часу, що саме почав був пробиватися по тяжкій зморі Миколаївської реакції, але ще більше виказує воно особу самого Антоновича. Обставини свого виховання, впливи і той шлях логічних міркувань, який doprowadив до згаданого вчинку, Антонович надзвичайно просто виловив нам у своїх мемуарах і треба тут тую частку навести, щоб цілком і до 'станку вирозуміти поворотний у його житті пункт. «Серед такого суспільства, — пише Антонович, давши яскраву характеристику польського громадянства на Україні 50-х років, — я опинився, скінчивши гімназію, як в осередку зовсім чужому і несподіваному. В гімназії я виростав під впливом іностраниця Джидає, чоловіка з глибоким демократичним пересвідченням; виховувався я на літературі, головним робом, французькій. В старших класах успів прочитати твори Монтеск'є, Русо, Вольтера і деяких інших енциклопедистів, під впливом котрих склався мій світогляд. В шляхетській суспільності всякий зустрічавшийся чоловік, всяка аксіома того суспільства робили на мене вражіння чогось нежданого та архаїчного. Став я придумувати, як на своєму ґрунті приміняти загальні принципи теоретичної демократії. Оказалось, що демократичний елемент в краю — це селяни. Тут знов появилось питання що-до народности. Ясно було, що селяни складають народність особну. Але знання мої по українству були сливе ніякі. Скільки-небудь реальні історичні дані я мав тільки з книжок Скальковського «Исторія Новой Сѣчи» і «Наѣзды гайдамакъ». Про Кирило-Мефодієвське братство, про Шевченка не доводилось мені чути ніколи ні слова. Тим не менше факти говорили сами за себе. Притулюючи слабкі знання про українство до загальної демократної (Sic!) французької теорії, я одкрив сам собою українство» ²⁾). На іншому місці Антонович згадує з дитинства ще читання повістей Михайла Чайківського відомого Садик-баші, письменника з так званої української школи: його

¹⁾ Див. «Три листи В. Антоновича до А. Мйодушевського», — «Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка». т. 89, стор. 147, 148 і 151.

²⁾ Антонович В. — Автобіографічні записки. «Л.-Н. Вістник», 1908, кн. IX, стор. 395. Тут учителя Антоновичевого названо «іностраницем Діделем», але це очевидна помилка: з інших місць тих самих записок ми знаємо, що Антонович виховувався у Джидає, свого справжнього батька, — шляхтич Бонифатій Антонович, що дав нашому історикові ім'я, був тільки номінально за чоловіка матері Антоновича.

образи, каже Антонович, «засіли мені глибоко в душу і ніколи не стерлись, положивши першу підвалину українофільства»¹⁾.

Таким шляхом і дійшов молодий Антонович до теоретичних підвалин свого світогляду і перекинув потім моста між теорією і практикою. Згодом дужою хвилею по всій Росії пройде надзвичайно яскравий і чудово з морального боку гарний рух, який зробили ті, кого Михайловський охрестив «кающимися дворянами». Вони теж поставили справу свого життя перед судом власної совісті і той суд теж «от ликующих, праздно болтающих, обагряющих руки в крови» привів їх до табору «умирающих за великое дело любви», а багатьох довів і далі — до самого ешафота... Антонович з товаришами попередив той рух. «Кающиеся дворяне» в їхніх особах народились тут, на українському ґрунті, передніше і краще та реальніше зрозуміли, чого треба народові і як допомогти йому, щоб він на власні став ноги. Попередили вони навіть і в методах праці: вони напр. далеко раніше «пішли в народ», ніж це зробилося модним по Росії з'явищем. «В кінці 50-х р. р., — згадує Антонович, — у кружку нашому появилась думка, що соромно жити в краї і не знати ні самого краю, ні його людности, і ми порішили всі вакації від початку квітня до кінця серпня ужити на подорожі пішки по краю»²⁾. За кілька років таких подорожів, поки на них звернуто згори увагу, Антонович устиг пішки сходити справді всюди правобережну Україну. Мета у його була, правда, инша, ніж у пізніших пропагандистів, але думка безперечно здорова й корисна для спізнання краю та народнього побуту.

Вороття до народу, як звичайно буває з парадоксальними вчинками, не обійшлося дурно сміливим новаторам, і Антоновичеві довелося чимало й з усіх боків витерпіти ударів, що націлені були на його, як на привідцю й голову цього руху. Сама його знаменита «Сповідь» у «Основі» була відповіддю на напади з польсько-шляхетського боку, — і на літературному ґрунті, отверто, на громадському форумі Антоновичеві, з його твердим переконанням та безмежною щирістю, перемогти було не важко. «Так, пане Падалиця, маєте рацію! — писав Антонович у відповідь на нападки од колишніх товаришів. — З мене справді «перевертень», — тільки ви про одне забули, а саме про те, що слово «одступник» само по собі нічого не варте, бо щоб скласти думку про людину, до якої цього епітета пришито, треба знати, од якої саме справи одкинулась тая людина й до якої пристала, инакше бо слово це безглузде — звук порожній. Справді, — маєте рацію...

¹⁾ Там-же, кн. VIII, стор. 204.

²⁾ Там-же, кн. IX, стор. 396.

Я перевертень і я пишаюсь цим, так само як пишався-б у Америці, як-би зробивсь аболіціоністом, або в Італії, як-би, просвітивши свій розум, з папіста зробився чесним, трудящим слугою всенародньої справи»¹⁾. На таке відповісти було справді важко. Та, лишивши за Антоновичем поле на літературному герці, вороги взялися до інших родів зброї. Польське шляхецтво урядило було над «перевертнями» свій корпоративний суд, на який довелося стати самому з усіх товаришів Антоновичеві. Суд після пояснення Антоновичевого скінчився тим, що господар хати, де одбувалось судбище, щоб якось зам'яти неприємну справу, запросив присутніх до чаю²⁾. Навіть у смертельно ображених і мстивих ворогів не вистарчило зважливости на отверте обвинувачення. Натомість посипалися десятками доноси до адміністрації, і Антоновичеві довелося відповідати ще й перед спеціальною урядовою комісією по «дѣлу объ устройствѣ коммунистическаго сообщества»³⁾. Іноді хмари так густо збирались над його головою, що він серйозно задумувався, як оповідав мені його товариш П. Г. Житецький, про еміграцію за кордон, до Галичини, і тільки випадково справа повернулася так, що до цього не дійшло⁴⁾.

Може бути, що ці вічні хмари, оцей Дамоклів меч над головою, оті вистежування шпигтів, доноси, висліжування подіяли на те, що в Антоновича ще замолоду виробилась велика обережність та конспіративність у політичному поведінні. Згодом це дало навіть привід декому обвинувачувати Антоновича в полохливості, — так, його давній товариш і співробітник М. Драгоманов в одному з листів до Франка характеризує Антоновича — правда, жартома — епітетом: «камень приближище заяцом», натякаючи цим ніби на занадто виявлену в йому рису обережності, хоча тут-же-таки, поруч, називає його, нехай, у минулому часі, єдиним справжнім європейцем та енергійною людиною серед усіх киян⁵⁾. Як побачимо з дальшого, обережність у Антоновича була не так виплодом полохливости, як наслідком певного виховання в суворій школі життя, підпертим до того-ж деякими ідеологічними міркуваннями. Треба сказати, що українські шестидесятники набирались свідомости за часів соціального перебудування та і в собі самих мусіли перебороти національну й соціальну спадщину зрусіфікованого й сполонізованого громадянства, — тож вони взагалі не доцінювали в житті народа саме політичного момента. Як історик, що перший звернув найбільшу увагу

¹⁾ Антонович В. — Моя исповѣдь. «Основа», 1862 р. кн. II, стор. 94 і 95.

²⁾ Антонович В. — Автобіографічні записки, ЛНВ., 1908, кн. IX, стор. 401-403.

³⁾ Там-же, стор. 404-406.

⁴⁾ Єфремов С. — Житецький про Антоновича, «Рада», 1912, ч. 55.

⁵⁾ Драгоманов М. — Листи до Ів. Франка й інших, Львів, 1906, стор. 226.

на соціальний та національний бік народніх рухів у минулому, Антонович як-раз ці моменти на перший становив план і в сучасному, зостаючись холодним в справах чистої політики. Була це з сказаного погляду повна супротивність скрізь і всюди насамперед політикові, М. Драгоманову, що вкупі з ним і на літературно-науковому, і на громадському полі працював Антонович. Що це так і взагалі, й що-до особи самого Антоновича, найкраще мабуть показує колективний «Отзывъ изъ Кіева» надрукований в «Современной Лѣтописи» за 1862 р. за Антоновичевим як-раз на першому місці підписом. Збиваючи всякі фантастичні обвинувачення, що виставлявано з усіх боків проти молодого українського руху (сепаратизм і т. и.), автори «Отзыва» заявляють буквально таке, — що ніхто «из нас не только не говорит и не помышляет о политике, но всякое политическое стремление, при настоящем состоянии общества, до того смешно и ребячески наивно в наших глазах, что серьезно даже считаем лишним возражать на этот упрек» ¹⁾. І ще далі: «По нашему крайнему разумению единственная обязанность людей, успевших приобрести высшее образование, состоит в том, чтобы употребить всевозможные усилия с целью доставить народу возможность образоваться, сознать себя, свои нужды, уметь заявить их, — словом, внутренним своим развитием стать на ту степень гражданственности, на которую он возведен законом... Единственное дело истинных друзей народа в настоящее время — спомоществовать развитию народа, не вдаваясь в политические или социальные толки и, ожидая, — додає «Отзывъ» — терпеливо времени, когда народ будет в состоянии толковать с нами о предметах, которые теперь недоступны его умственному развитию, а потому же для него загадочны, темны и ненужны» ²⁾. Коли навіть одкинути в цій заяві якийсь процент на дипломатію, звичайну в устах людей, яким доводиться виправдуватися од небезпечних обвинуваченнів — факт лишиться все-ж фактом. Безперечно, аполітичність була осівною рисою в настрої у наших шестидесятників і, розуміючи вагу політичної волі, всі вони, опріч одного Драгоманова, політику на задній одсовували план перед чисто культурною роботою, в якій єдиний бачили ґрунт і на політичну працю в майбутності. Та робота й захопила головним чином Антоновича: професорування, популяризація наукових здобутків, видавництво, південно-західній відділ Географічного товариства, «Кіевскій Телеграфъ», «Кіевская Старина», всякі культурно-наукові заповзяття широкого громадського значіння аж до літературних виступів

¹⁾ Передруковано у М. Драгоманова — Австро-руські спомини, ч. 3 і 4, Львів 1890, стор. 306.

²⁾ Там-же, стор. 306-307.

(проти Сенкевича, Флоринського, то-що) заповнили головним чином і діяльність Антоновича, і скрізь він був одним з найперших і найдіяльніших членів та робітників. Перед очі ширшої публіки він виходив найбільше в ролі того типу діяча, який виробила тільки Росія за часів самодержавної неволі й який прибрав трохи езопівську назву «общественного деятеля». І щоб дати повний політичний образ такого діяча, завсіди доводиться той неясний термін трохи ретушувати й розшифровувати, одшукуючи в їхній діяльності моментів иншого значіння.

У Антоновича були як-раз такі яскраві політичні моменти, здебільшого колективних виступів, тільки невидні і, з причин конспіративності, сховані од прилюдних очей, і тепер ці моменти доводиться відновлювати на підставі натяків або взагалі неповних даних. Про один з таких моментів оповідав мені небіжчик Житецький. Перед польським повстанням 1863 р., коли здавалося, що поляки можуть справді подолати в боротьбі, українцям довелося на-віч стати перед питанням, як-же їм поводитись за нового ладу. І от, — оповідав Житецький, — «за приводом Антоновича й почали ми ото збирати в Києві міщанські купи, щоб виступити од місцевої української людности за її інтереси, якщо візьмуть гору поляки»¹⁾. Складена вже була організація, відбувались ширші наради з участю подільського міщанства, але хід повстання не дав приводу виступати активно й організації не довелося показати себе в роботі. Десять років по тому довелося Антоновичеві, разом з цілою київською громадою виступити вже й з політичною заявою. Розумію надрукований у «Правді» 1873 р. «Одкритий лист з України», ініціативу й редакцію якого дав Драгоманов²⁾, але який підписало 31 чоловіка київських громадян, між ними, звісна річ, і Антонович. Протестуючи проти деяких проявів спеціально галицької політики того часу, кияни заявляють: «Яко слов'яни й українці ми признаємо себе друзями федеральної системи — с.-е. не стільки федералізму коронних країв, скільки федералізму народностей і широкого самоуправу земського і громадського, однак-же ми бачимо підставу щастя слов'ян узагалі й малоруського народу почасти тільки у основах прогресивних, котрі не мають нічого спільного з конкордатом і ультрамонтанством». Щоб жадного не лишати місця непорозумінням поміж двома громадянствами поділеної кордоном української землі, «Одкритий лист» іде далі й кінчиться виразно вже політичною декларацією: «Хто хоть-би й признавав федералізм країв і рівноправність народностей, але при тому не держиться у питаннях політичних і соціальних основ свободи і народоправства, а у питаннях культурних —

¹⁾ Єфремов С. — Житецький про Антоновича, — «Гада», 1912, ч. 55.

²⁾ Драгоманов М. — Австро-руські спомини, ч. 3 і 4, стор. 226 і 326-327.

свободи розуму, той хай не покликуються на народ і народовців на Україні»¹⁾. Можна сказати, що на цих саме принципіальних основах вирядила р. 1876-го київська громада за кордон Драгоманова і хоча-б які потім були між емігрантом та його київськими товаришами непорозуміння²⁾, але в головному громада та привідця її Антонович завсіди лишалися на зазначених у «Одкритому листі» позиціях. Інша річ, що не завсіди можна було з ними отверто виступати, — але от напр. маємо посвідчення одного з жандармських полигаців про участь саме Антоновича в спільній з заступниками від ліберальних і радикальних російських течій нараді в 1878 р.³⁾, в якій брали участь з другого боку такі яскраві постаті, як В. Осинський, М. Ковалевська, В. Дебагорій-Мокрієвич, то-що. Порозуміння розбилося на пункті терору⁴⁾, нарада практичних наслідків не мала, але самий факт участі в ній Антоновича виразно промовляє про напрям його політичних інтересів.

Фактично від них не одступивсь Антонович і тоді, коли аранжував був одну політичну справу, яка найбільш стягла на його голову докорів за опортунізм та обвинуваченнів од радикальніших людей, насамперед од давнього товариша й співробітника Драгоманова. Маю тут на увазі знамениту «угоду» в Галичині, себ-то порозуміння поміж частиною народовців та заступниками галицької влади, поляками. Історії цього епізоду ще не написано; не опубліковано навіть документів, як не висвітлено й подробиць справи. Можна тільки напевне сказати, що ініціатором та теоретичним оборонцем «угоди» був дійсно Антонович разом з небіжчиком Ол. Кониським. Вони обоє щиро вірили, що це порозуміння, в основі якого було зречення опозиційних виступів за деякі уступки в культурно-національній сфері, допоможе українцям у Галичині стати на власні ноги, щоб потім дужче обстоювати за свої права. Це було теоретичне міркування, переводити угоду практично довелося не їм, а виконавці її з обох боків вели просто політичну гру — і вся справа незабаром збанкрутувала. І ініціатори «угоди» сами побачили, що вони помилились, що «угода» не виправдала себе, і охололи до свого пороження, яке на практиці дало хоч невеличкі, а все-ж здобутки для українців. Проте ці нещаслива подія мала інші, вже більш удавні наслідки

¹⁾ «Правда», 1873 р., ч. 19, стор. 661.

²⁾ Про них широко розказано в листах Драгоманова до киян, — див. Драгоманов М. — Листи до Ів. Франка і інших. Львів, 1906, стор. 153-177, 211-220; 1908 р. стор. 4-79.

³⁾ «Сводъ указаній, данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о государственныхъ преступленіяхъ». «Былое», 1907, кн. VI, стор. 123.

⁴⁾ Дебагорій-Мокрієвичъ В. К.—Воспоминанія СПб. 1906, стор. 373-374.

Розчарувавшись у галицькій політиці, Антонович з тим самим Кониським обертаються до організації громадських сил на Україні. Всеукраїнський з'їзд, що з їхньої ініціативи зібрався влітку 1897 р. й поклав підвалини для всеукраїнської безпартійної організації, справді був подією величезної ваги в політичному розвитку українства в Росії. З цього саме часу й починаються, замість давнішої розпорошеності, колективна робота й консолідовані виступи, які потім виявили себе і поважними маніфестаціями (одкриття пам'ятника Котляревському в Полтаві р. 1903-го) і особливо організованими виступами підчас першої революції, а також створенням вже чисто політичних українських гуртувань на партійному ґрунті. Антонович приймав найближчу участь у роботі організації, в її з'їздах, в її центральному органі («Рада»), то-що, аж до 1903 р., коли розхитане здоров'я вивело його з лав активних працівників. В житті й роботі названої організації роля Антоновича була величезна. Не вважаючи на притаманну йому скромність, саме життя висунуло його на роль керівника й голови громади. З звичайними своїми делікатністю, м'якістю й тактом він робив цю роботу і авторитетне його слово завжди імпонувало, викликало увагу й будило зацікавлення. Стіни історичного будиночка на розі Кузнечної й Жилианської бачили в собі і збори представників од усієї України, і студентські запальні зібрання, і тихі наради центрального органа, що потім директивами розходилися по громадах і керували їхньою роботою. Тут Антонович був справді, можна сказати, «мужем совіта» і часто навіть найбільш заплутані справи знаходили щасливий кінець, коли їх торкався Антонович своїм ясным, тверезим розумом, послідовною логікою і вмінням просто підходити до найтяжчих завдань. На цій громадсько-товариській роботі найкраще можна було пізнати цього визначного громадянина і просто як людину, і я певен, що не у самого мене лишився в пам'яті чарівний образ «заразительного», мовляв про його Житецький, чоловіка, «що якось мимоволі притягав до себе людей і переймав їх своїми думками» і «як організатор визначався великим хистом збирати коло себе й гуртувати людей, заражати їх своїм настроєм»¹⁾. Може бути, що в цій роботі найхарактерніше й виявився Антонович-політик і громадський діяч. Не маючи нахилу просто з своєї вдачі до голосних виступів і до того специфічного галасу, що неодмінно йде в парі з ними, він може найкраще почував себе в невидній атмосфері товариської конспіративної роботи — і тут справді виявляв великий організаторський талант та вміння єднати людей біля себе. Тут як-раз ставав у пригоді і той надзвичайний хист його — не ставити питання різко, облямувати гострі

¹⁾ Єфремов С. — Житецький про Антоновича, «Рада», 1912, ч. 55.

ріжки, доводити до згоди й порозуміння, — за який йому дорікали іноді опортунізмом. В суті був це не опортунізм, що хилиться куди вітер віє, а високий ступінь культури, що завсіди опирається на признання чужого права, на широку терпимість до чужої думки, і шукає прийнятнього для обох боків виходу в конфліктах. Антонович знаходив у собі, коли треба було, силу і волю йти проти води, умів бути твердим і непохитним, — і власне таким він і лишився в оснiвному питанні свого життя, не поступившись тут ані на ступінь з 50-х років аж по самий день своєї смерті. Вже незадовго до неї, р. 1903-го, Антонович у повній свідомості минулого твердою рукою зводить немов-би життєві рахунки свої і ось що пише він з цього приводу до давнього товариша, з яким стрівся ще був на початку свого життєвого шляху: «Дуже хутко напевне буде кінець моїй життєвій кар'єрі, — саме час на рахунок совісти *sine ira et studio*. Усі мої помилки бачу тепер ясніше й докладніше, ніж коли-будь; проте не входяючи в деталі, в основних справах думаю, що не помилюся, і коли-б трапилось мені життя зачинати наново, то не вагаючись вибрав-би ті самі принципи, бо при найсуворішій критиці, скільки можу судити, не розминувся ні з логікою, ані з почуттям правди... Скоро маю, — кінчає він, — од власної совісти розгрішення, то що про мене думають — мені байдужісінько»¹⁾. Треба велику мати силу непохитного переконання, щоб так промовити, останні зводячи рахунки перед найвищим трибуналом — отим судом власної совісти.

«Перед судом власної совісти» — оце зміст усього життя нашого славного вченого і громадянина. Цим принципом він жив од першого свідомої думки проблиску аж до останнього зідхання і до його приміряв свої вчинки. Суд власної совісти, суд щирий, неблаганний і невідкупний, допоміг йому, що «в дитинстві мав усі завички паничів і довго поділяв усі кастові й національні забобони»²⁾ — слова знов-же з невмирущої «Сповіді» — вийти з того зачарованого кола на широке, ясне й чисте плесо народньої праці. Інтереси народу були тією вагою, що переважила перед судом совісти все инше, і ці інтереси поклав Антонович за підвалину своєї майбутньої праці, праці на ціле життя вже. З цього погляду надто характерно вже й те, як він ставить питання перед судом своєї совісти: або працєю для народу тут, на Україні — значить, для народу українського, або вернись до народу польського і там, на польському вже ґрунті, працєю теж хоч для иншого, але все-таки для народу. І в тому, і в другому разі все-ж народ, маси трудящих людей стоять для його найпершою умовою, праця на народній ниві —

1) «Три листи»... «Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка», т. 89, стор. 151.

2) Антонович В. — Моя исповѣдь, — «Основа», 1862, кн. I, стор. 94.

найпершою повинністю і мірилом найвищим життя. Глибокий демократ, він і серцем чув, і розумом зрозумів, що саме в народі, в трудящих масах — увесь ґрунт для життя й діяльності людини, якій чутлива совість не дає «спати, спати і спати на волі», сівши паразитом на шию колективному трудівникові. І минулу долю народу, трудящих мас, до яких пристав він на світання свого свідомого життя, він досліджував у своїх історичних працях, висвітлював їх з погляду інтересів народу-ж-таки, і цим поклав моста між його минулим та майбутнім. Тим-же мостом мала бути і його політична та громадська робота. Як ми бачили, закріпився він був на політичного діяча ширшої мірки, його ближчі товариші багато сподівались од його, як про це свідчать і Житецький, і Драгоманов, і напевне в иншій країні, за инших політичних обставин він зміг-би на повну широчінь розгорнути свій талант політика й зробився-б мабуть проводирем широких мас людности до кращого життя. В Росії, в обставинах самодержавно-поліційного режиму, сталося інакше. Хіба лиш маленька частка його великих політичних здібностей пішла в роботу, та й то невидну, часто дрібну, без широкого розмаху, без ясних перспектив. Але все-ж і цією навіть часткою Антонович-політик виконав ту присягу, що її зложив був колись, на переломі юнацького віку, перед судом власної совісті.

Акад. Сергій Єфремов.

22-23-III. 1923.

ВИДАННЯ
ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
У КИЇВІ.

—*—

I. Записки Історично-Філологічного Відділу:

кн. I (1919)—1 кб. 50 коп. зол.; кн. II—III (1920—1922)—3 кб.
(і 2 кб.) зол.; кн. IV (1923)—2 кб.

II. Збірник Історично-Філологічного Відділу:

- № 1 — акад. Дм. Багалій, Нарис української історіографії. Т. I, вип. I (1923)—1 кб. зол.
- № 2 — проф. Теофт. Сушицький, Західньо-руські літописи, як пам'ятки літератури, I (1921)—1 кб. зол.
- № 2а — проф. О. П. Сушицький, Західно-руські літописи, як пам'ятки літератури, I (1921)—1 кб. зол.
- № 3 — акад. Аг. Кримський, Історія Персії та її письменства. I. Як Персія, завойована арабами, відродилася політично (1923)—1 кб. зол.
- № 4 — Давній Київ: а) Хв. Ернст, Контракти й контрактний будинок у Києві (1924), 2-ге вид.—50 коп. зол.
- № 5 — В. Науменко, Нові матеріали для історії початків української літератури XIX в. I—III (1924)—50 коп. зол.
- № 6 — проф. Ів. Соколов, Грецький Схід і Україна. Історична характеристика їхніх новітніх культурних відносин (готовий до друку).
- № 7 — проф. Вол. Резанов, Старинний театр український. Т. I. (Розвідка і тексти)—готовий до друку.
- № 8 — Ол. Курило, Уваги до сучасної української літературної мови, 1923 (продається тільки в Книгоспілці).
- № 9 — акад. Аг. Кримський, Хафиз та його пісні, в його рідній Персії XIV в. та в Європі.—1 кб. 25 коп. зол.
- № 10 — акад. Аг. Кримський, Історія Туреччини (1924)—1 кб. 50 коп. зол.
- № 11 — Ів. Каманін та Ол. Вітвіцька, Водяні знаки українських паперів до 1650 р. (1923)—2 кб. 50 коп. зол.
- № 12 — акад. О. Шахматов та акад. Аг. Кримський, Нариси з історії української мови та хрестоматія старописьменської українщини (1924)—75 коп. зол.
- № 13 — Програми для збирання етнографічних матеріалів I. Ол. Курило, початки мови (1923)—25 коп. зол.; II. К. Квітка, Музична програма (1924)—25 коп. зол.
- № 14 — В. Ганцов, Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою), 1923.—
- № 15 — Найголовніші правила українського правопису (1921)—10 коп. зол.
- № 16 — акад. П. Тутківський, Матеріали для бібліографії українського мовознавства (1924)—50 коп. зол.
- № 17 — Хв. Тігов, Матеріали для історії книжн. справи на Україні.

35 ran.

0,42 коп (1986г.)
2001

~~2860~~

БЛІОТЕКА
О ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.

377812

33785

33785